

Annukka Sailo

Ahtauden ja eriarvoisuuden kytkökset 1960- ja 1970-lukujen tiedekentällä

Ahtaudesta tuli merkittävä urbaani ongelma 1800-luvulla, kun työväestö ja köyhälistö kansoittivat nopeasti kasvavien teollisuuskaupunkien työläiskorttelit. Varhaiset epidemiologit yhdistivät ahtauden tartuntatautien leviämiseen, ja ahtaus tuli liitettyksi sairauksiin ja köyhyyteen myös yhteiskunnallisessa ajattelussa niin konservatiivisissa kuin liberaaleissakin piireissä. Työväestön oikeuksia puolustavien mielestä matalat palkat ja kiskuri- vuokrat johtivat ahtaisiin ja epähygieenisiin asuinoloihin, nälkään, kärsimykseen, sairauksiin ja enneaikaisiin kuolemiin. Konservatiiviset tahot pitivät köyhyyden ja kurjien asuinolojen syynä köyhien omaa moraalittomuutta.¹ Molemmat näkökannat yhdistivät ahtauden köyhyyden lisäksi sairauksiin, moraaliseen rappioon sekä sosiaaliin ja yhteiskunnallisiin ongelmiin.

Yhteiskuntakriitikot ja uusien yhteiskuntatieteiden edustajat paheksuivat monia kaupunkielämän puolia, mutta usein kritiikin keskiössä olivat suurten väkimäärien yhteen kerääntymisestä johtuvat haitat. Monet väittivät, että yhteisölliset sosiaaliset rakenteet ja normit heikkenivät ja ihmissuhteet jäivät pinnallisiksi suurkaupunkien kasvottomien massojen keskellä. Näistä pohdintoista nykyisin tunnetuimpia lienee Ferdinand Tönniesin (1855–1936) vuonna 1887 esittämä jaottelu keskinäiselle luottamukselle perustuvan pienen yhteisön (*Gemeinschaft*) ja välineellisille tai jopa riistäville suhteille rakentuva yhteiskunnan (*Gesellschaft*) välillä.² Myös monet aikakauden

rotuhygieenikot ja sosiaalidarvinistit uskoivat kaupunkiympäristön degeneroivaan vaikutukseen.

Virkamiehet ja tutkijat alkoivat koota kaupungeista ja niiden väestöstä entistä laajempaa ja tarkempaa, myös väestöntiheyttä kuvaavaa tilastotietoa hallinnon ja tutkimuksen pohjaksi. Kaupunkisuunnittelu kehittyi 1800-luvun lopulla yhtenä vastauksena urbaanien ongelmien korjaus- ja kontrollointitarpeeseen. Ahtaita slummeja raivattiin leveämpien teiden ja puistojen tieltä, ja työväenkin asuinoloja yritettiin paikoin parantaa. Ahtauteen tarjottiin ratkaisuksi myös erilaisia hajauttamista korostavia suunnittelu-ideaaleja kuten puutarhakaupunkeja.³

1900-luvun ensi vuosikymmeninä merkittävää urbaanien yhteisöjen ja käyttäytymisen empiiristä tutkimusta tekivät erityisesti Chicagon koulukunnan sosiologit, jotka olivat saaneet vaikutteita saksalaisesta sosiologiasta. Koulukunnan uranuurtajat, esimerkiksi Robert Park (1864–1944) ja Louis Wirth (1897–1952) käsitelivät kaupunkielämän negatiivisia vaikutuksia, joskin he toivat esiin myös mahdollisuudet innovaatioihin, edistykseen ja uudistumiseen, jopa yhteiskunnalliseen solidaarisuuteen. Koulukunnan toisen polven sosiologit keskittyivät erityisesti toistamaan opettajiensa kriittisiä havaintoja kaupungeista. Amerikkalaisessa sosiologiassa hallitsevaksi käsitykseksi muodostui ajatus, että pienet maaseutumaiset yhteisöt ja suuret kaupungit tarjosivat toisistaan olennaisesti poikkeavan sosiaalisen

1. Joel Schwartz, *Fighting Poverty with Virtue. Moral Reform and America's Urban Poor, 1825–2000*. Indiana University Press 2000, 88–91; Nancy Krieger, *Epidemiology and the People's Health. Theory and Context*. Oxford University Press 2014 [2011], 74–77.
2. Esim. Andrew Lees, *Cities Perceived. Urban Society in European and American Thought, 1820–1940*. Manchester University Press 1985.
3. Dirk Schubert, Urban Hygiene and Slum Clearance as Catalysts. The Emergence of the Sanitary City and Town Planning. Teoksessa Max Welch Guerra et al. (toim.) *European Planning History in the 20th Century. A Continent of Urban Planning*. Routledge 2022, 27–38.

kokonaisuuden. Tulkinnan mukaan liian paljon erilaisia ihmisiä tiiviisti yhteen kerääviä kaupunkia leimasi kulttuurin hajaannus, sosiaalinen normittomuus, ihmisten välinen epäluottamus, konfliktit, mielenterveysongelmat, alkoholismi, korruptio ja rikollisuus.⁴

1900-luvun alkupuolelle tultaessa erityisesti parantunut vesihuolto ja viemärointi olivat kääntäneet etenkin vesivälitteisistä tartuntataudeista johtuneen kuolleisuuden laskuun myös ahtaasti asuvan kaupunkiköyhälistön piirissä.⁵ Huoli ahtauden epäsuotuisista terveysvaikutuksista laajeni kuitenkin koskemaan yhä uusia sairauksia. Ahtauteen alettiin liittää paitsi tartuntataudit, myös krooniset sairaudet ja mielenterveysongelmat. 1940-luvulta alkaen selittäväksi teki jäksi nimettiin usein jatkuvien aistiärsykkeiden sekä liian usein toistuvien ja ennustamattomien sosiaalisten kontaktien aiheuttama stressi. Vaikka moderniin elämään liitettiin paljon muitakin stressin aiheuttajia kuten työelämä ja kilpailullisuus, ahtaudesta tuli yksi stressisairauksien syntyä selittävä tekijä.⁶

1960-luvulla ahtauteen liitetyt huolet kasvoivat uusiin mittoihin niin monien tutkijoiden kuin suuren yleisönkin keskuudessa. Erityisesti Yhdysvalloissa yhä useampi alkoi nähdä ahtauden koko kaupunkiyhteisöä ja ihmiskuntaa koskettavana uhkana, joka muokkaa laajasti yksilöiden sekä ihmisryhmien välisiä suhteita ja käyttäytymistä. Ahtaissa oloissa elävien ihmisjoukkojen ajateltiin pahimmassa tapauksessa väijäämättä ajautuvan hallitsemattomaan väkivaltaan. Yleinen huoli ahtaudesta kärjistyi aikana, jolloin globaali väestönkasvu oli suurta ja urbanisoituminen Yhdysvalloissa jatkui. Samaan aikaan kaupunkien asukastiheys kuitenkin todellisuudessa laski, koska kaupungit laajenivat uusien esikaupunkialueiden myötä.⁷

Tarkastelen artikkelissani 1960- ja 1970-lukujen monitieteistä ahtaustutkimusta ja -keskustelua. Kysyn, miksi ahtaus nousi niin merkittäväksi tutkimusaiheeksi 1960-luvun lopulla. Tutkin myös, miten ja miksi tieteelliset tai tieteellisiksi mielletyt ahtauskäsitykset muuttuivat kyseisellä ajanjaksolla. Lisäksi analysoin, millaisia uusia teoreettisia kytköksiä ahtauden ja eriarvoisuuden suhteesta esitettiin sekä arvioin muuttuvien käsitysten mahdollisia vaikutuksia kaupunkisuunnitteluun. Osoitan, että lisääntyvä tutkimus haastoi 1970-luvun aikana vanhat käsitykset, että ahtauden vaikutukset olisivat olleet yksiselitteisen negatiivisia. Ahtaus kytkeytyi edelleen myös köyhyyteen ja eriarvoisuuteen, mutta niiden välistä suhdetta analysoitiin uusin tavoin. Varsinkin sosiologit argumentoivat 1970-luvulla yksioikoista ahtauspelkoa ja osin pelkojen ruokkimaa kaupunkirakenteen hajauttamista ja eriarvoistumista vastaan. Ympäristöpsykologit taas ehdottivat parempaa suunnittelua sekä yksilöllisiä sopeutumiskeinoja ratkaisuksi ahtausingelmiin.

1960-luvun ahtaustutkimuksessa yhdistyi useiden eri alojen käsitteitä ja tuloksia biologiasta ja lääketieteestä yhteiskunta- ja käyttäytymistieteen kanssa. Artikkelissani keskityn ympäristöpsykologiaan ja kaupunkisosiologiaan, joilla oli keskeinen sija ahtaustutkimuksessa ja varsinkin yleisen ”ahtaushypoteesin” murtamisessa. Tarkastelen myös eläintutkimusta siltä osin kuin se vaikutti näiden tieteenalojen keskusteluun. Käsittelem pääasiassa yhdysvaltalaisista tutkimuksista, jonka piirissä ahtaustutkimus oli erityisen vilkasta ja latautunutta, joten alkuperäisaineistoni koostuu pääosin Yhdysvalloissa julkaistuista tieteellisistä tutkimuksista. Olen seulonut systemaattisesti ympäristöpsykologian aihetta käsittelevät tutkimukset, joista pyrin nostamaan esiin erityisesti uusia ja vaikutusvaltaisia näkemyksiä.⁸ Sosiolo-

4. Hans Pols, Anomie in the Metropolis. The City in American Sociology and Psychiatry. *Osiris* 18 (2003), 199–201.

5. Schubert 2022, 31.

6. Edmund Ramsden, Stress in the City. Mental Health, Urban Planning, and the Social Sciences in the Postwar United States. Teoksessa David Cantor & Edmund Ramsden (toim.) *Stress, Shock, and Adaptation in the Twentieth Century*. Boydell & Brewer 2014, 293; Nikolas Rose & Des Fitzgerald, *The Urban Brain. Mental Health in the Vital City*. Princeton University Press 2022, 123–126.

7. Tästä ristiriidasta huomautti mm. sosiologi Amos Hawley, Population Density and the City. *Demography* 9 (1972), 527.

8. Tutkimus lisääntyi 1970-luvun puolivälissä pysyen vilkkaana vuosikymmenen loppuun. Erään katsausartikkelin mukaan ympäristöpsykologian alalla kirjoitettiin ahtaustutkimusta vuosina 1975–76 yli 50 empiiristä tutkimusartikkelia. Eric Sundstrom, Crowding as a Sequential Process. Review of Research on the Effects of Population Density on Humans. Teoksessa Andrew Baum & Yakov Epstein (toim.) *Human Response to Crowding*. Lawrence Erlbaum Assoc. 1978, 31–116. Itse viittaa useasti teoreettisempiin artikkeleihin tuodakseni mahdollisimman tiiviisti erilaisia näkemyksiä esiin.

gian osalta mukana on olennainen otos keskeisiltä aiheita käsitelleiltä sosiologeilta. Sosiologiassa ahtaus ei kuitenkaan ollut samalla tavalla koko alalle keskeinen aihe kuin ympäristöpsykologiassa. Siksi keskityn sosiologeihin, jotka argumentoivat asiasta vahvasti. Eläintutkimuksen osalta esittelen lähinnä teorioita ja käsitteitä, joita yhteiskuntatieteellisillä aloilla on hyödynnetty ja/tai joihin on viitattu.

Kun tutkijoiden keskinäisiä viittauksia ja kärjekästäkin väittelyä seuraa, hahmottuu kudelma tieteenalaraajat ylittäviä tutkimuskysymyksiä ja -hypoteeseja, teorioita ja niiden kyseenalaistamista. Monissa tutkimuksissa aiheen tai näkökulman valinnan yhteiskunnalliset merkitykset tai tieteelliset taustaoletukset jäivät avaamatta, mutta selittyvät, kun debattiin tutustuu laajemmin. Verrattain usein ahtaudesta väittelevät tutkijat viittasivat myös suoraan lehdistössä käytyyn keskusteluun, yleiseen huoleen tai muihin tieteen ulkoisiin vaikutteisiin ja seikkoihin. Ahtaus-tutkimuksessa tieteellisten ja yhteiskunnallisten näkökantojen vuorovaikutus näkyikin erityisen selkeästi.

Eriarvoisuutta on tutkittu kaupunkihistoriassa erityisesti sosiaali- ja taloushistoriallisin menetelmin, niin kvantitatiivisesti kuin kvalitatiivisestikin, paikallisiin ilmiöihin ja erityisiin ryhmiin sekä niiden kokemuksiin keskittyen. Eri aikoina vallinneet näkemykset eriarvoisuuden syistä ja torjuntakeinoista ovat usein olleet sidoksissa myös tieteellisiin teorioihin. Aate- ja tieteenhistoriallinen lähestymistapa avaa yhden näkökulman siihen, miksi eriarvoisuuteen vaikuttavia päätöksiä on tehty tai millaisia perusteluja on ollut tarjolla päätöksenteon tueksi. Vaikka todelliset kaupunkisuunnitteluratkaisut ovat paikallisia ja sidoksissa monimutkaisiin taloudellisiin ja poliittisiin vaikutussuhteisiin,⁹ tieteellä perustellut näkemykset usein myös konkreettisesti ohjaavat esimerkiksi rakentamisen ja suunnittelun sääntelyä jopa lainsäädäntötasolla.¹⁰ Vastaavasti urbaan-

nit prosessit ja ongelmat ovat vaikuttaneet eri tieteenalojen tutkimuskohteisiin ja -kysymyksiin ja kokonaisten tieteenalojen kehitykseen, kuten on aivan ilmeistä sosiologian ja ympäristöpsykologian kohdalla.

Ahtausongelman uudelleenasetointi 1960-luvulla

Globaali väestöräjähdyksen ja ympäristötietoisuuden nousu muodostivat yhden taustavaikuttajan 1960-luvun ahtauskeskustelulle. Vuonna 1960 maailman väestön määrä oli noin kolme miljardia, ja sen ennustettiin kaksinkertaistuvan 37 vuodessa. Monet väestötieteilijät maalasivat synkkiä tulevaisuudennäkymiä ihmiskunnalle, jolta lähitulevaisuudessa loppuisi ruoka ja tila. Esimerkiksi Paul Ehrlich väitti *The Population Bomb* -kirjassaan, että jo 1970-luvulla sadat miljoonat ihmiset ympäri maailmaa väistämättä kuolisivat nälkään, vaikka ruokahuoltoa parannettaisiin ja korjaavia toimenpiteitä yritettäisiin tehdä.¹¹

1960-luvun lopulla monet kokonaishedelmällisyysluvuista kauhistuneet aktivistit, poliitikot ja väestötieteilijät kyseenalaistivat ihanteen, että väestönkasvun rajoittamisen oli perustuttava vapaaehtoisuuteen. Todellisuudessa syntyvyys oli kääntynyt 1960-luvulla laskuun suuressa osassa maailmaa, mutta tätä muutosta ei voinut vielä havaita tilastoista.¹² 1970-luvun mittaan voitiin todeta, että synkimmät ennustukset eivät olleet käyneet toteen. Nälänhädät jäivät paikalliseksi ongelmiksi, jotka olisi voitu estää oikeudenmukaisemmalla globaalien resurssien jaolla. Voikin sanoa, että 1970-luvun taitteessa koettiin eräänlainen väestönkasvuhysterian kulminaatio, joka laantui 1970-luvun aikana, vaikka nopea väestönkasvu aiheutti edelleen ongelmia.

Liikakansoitukseen liittyvät huolet eivät rajoittuneet koskemaan nälänhätää, saastumista ja resurssien loppumista. Niihin liitettiin myös kasvavan ahtauden haitalliset vaikutukset ihmisten hyvinvoinnille ja käyttäytymiselle. Pelkoja ruok-

9. Esim. Matti O. Hannikainen, *Näkökulma kaupunkiympäristön historiaan*. Teoksessa Matti O. Hannikainen, Mirka Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historian tutkimuksessa*. Gaudeamus 2018, 225, 228.

10. Tästä ahtauteen liittyvä esimerkki, ks. Wolfgang Sonne, *Urbanity and Density in Twentieth-Century Urban Design*. Dom Publishers 2017, 38.

11. Paul R. Ehrlich, *The Population Bomb*. Ballantine Books 1968, 11.

12. Matthew Connelly, *Fatal Misconception. The Struggle to Control World Population*. Harvard University Press 2008, 237–240, 258–259.

kivat eläintutkimuksen tulokset. Eläinpsykologi John B. Calhoun (1917–1995) julkaisi vuonna 1962 *Scientific American* -lehdessä artikkelin *Population Density and Social Pathology*. Artikkelin raportoi keskeisiä tuloksia rottakokeista, jotka osoittivat, että ahtaudella oli haitallisia vaikutuksia rottien terveyteen ja käytökseen jopa silloin, kun niillä oli käytettävissään rajaton määrä muita resursseja kuten ruokaa ja pesänrakennustarvikkeita eikä populaatiossa esiintynyt tartunta-tauteja.

Calhounin huolellisesti rakentamat koeolosuhteet aiheuttivat populaatiokoon nopean kasvun, jota seurasi rottien käytöksen muuttuminen. Niiden sosiaalinen järjestelmä romahti, dominanteista uroksista tuli aggressiivisia ja hierarkiassa alemmalla tasolla olevat urokset vetäytyivät kaikesta vuorovaikutuksesta. Normaali paritelu häiriintyi, naaraat laiminlöivät poikasiaan ja jopa kannibalismia esiintyi, vaikka ruokaa oli rajattomasti saatavilla. Seurasi populaatiokoon romahtaminen.¹³ Psykologian alalla artikkelista tuli yksi kaikkien aikojen siteeratuimmista, ja sen vaikutukset niin muilla tieteenaloilla kuin populaarikulttuurissakin olivat kauaskantoiset.

Vaikka Calhoun itse varoi tekemästä rottien perusteella liian suoria johtopäätöksiä ihmisten käyttäytymisestä, hänen käyttämänsä antropomorfoiva kieli, jossa muun muassa ”baarikärpäset”, ”nuorisorikolliset” ja ”autistit” asuttivat ahtaita rottaslummeja, kannusti tulkitsijoita analogioihin.¹⁴ Opetus näytti olevan, että väestöräjähdyksen keskellä painivan ja kaupunkieihin pakkautuvan ihmiskunnan käytös muuttuu ja mielenterveys sekä yhteiskuntajärjestys romahtavat jo ennen kuin ruoasta tulee pulaa. Perinteiset epäluulot kaupunkielämän turmelevaa vaikutusta kohtaan tarjosivat oivan maaperän

ahtauspelkojen vahvistumiselle ja rottakokeiden tulosten yleistämiseksi.

Synkät ajatukset ihmiskunnan tulevaisuudesta saivat levittäjiksensä kosolti myös niin sanottuja populaarietologia¹⁵ bestsellereitä, kuten itävaltalaisen etologin Konrad Lorenzin (1903–1989) *On Aggression*¹⁶, näytelmäkirjailija Robert Ardrey *The Territorial Imperative* (1966) ja eläintieteilijä Desmond Morrisin *The Human Zoo* (1969). Siinä missä aiempina vuosikymmeninä muun muassa Lorenz oli suurelle yleisölle suunnatuissa kirjoissaan liittänyt eläimiin ihmisenkaltaisia piirteitä, tuli 1960-luvun populaarietologiassa tyypilliseksi pikemminkin ihmisen käyttäytymisen eläimellistämisen ja ihmisyhteisöjen toiminnan selittäminen eläinten käytöksen avulla. Tärkeiksi elementeiksi kirjoissa nousivat aggressio ja territoriaalisuus. Yksi niiden keskeisistä väitteistä oli, että suuri osa ihmisten kontrolloimattomasta väkivallasta oli territoriaalisuuteen pohjautuvaa reaktiota tilanpuutteeseen.¹⁷ Sen lisäksi että eläinanalogoita viljeltiin runsaasti populaarikulttuurissa, viittaukset erityisesti Calhouniin mutta myös populaarietologieihin olivat ahtauskysymystä tarkastelevissa yhteiskunta- ja käyttäytymistieteellisissä tutkimuksissa varsinkin 1970-luvun alussa häkellyttävän toistuvia.

Monien mielestä 1960-luvun yleinen yhteiskunnallinen epävakaus, voimakas rikollisuuden kasvu ja kaupunkien rotumellakat osoittivat ahtauteen liitetyt pelot perustelluiksi. Yhdysvalloissa oli vuosien 1964 ja 1971 välisenä aikana 752 mellakkaa, joissa loukkaantui vakavasti yli 12 000 ihmistä ja pidätettiin lähes 70 000, valtaosin mustia. Niin sanotun urbaanin kriisin alku sijoitetaan Yhdysvalloissa yleensä 1960-luvulle, vaikka mustienkin köyhyys vähentyi vielä silloin ja kääntyi uudelleen nousuun vasta 1970-luvulla.¹⁸ Esikau-

13. John B. Calhoun, *Population Density and Social Pathology*. *Scientific American* 206:2 (1962), 139–149.

14. Edmund Ramsden & Jon Adams, *Escaping the Laboratory. The Rodent Experiments of John B. Calhoun & Their Cultural Influence*. *Journal of Social History* 42 (2009), 762, 769; Edmund Ramsden, *From Rodent Utopia to Urban Hell. Population, Pathology, and the Crowded Rats of NIMH*. *Isis* 102 (2011), 667–668.

15. Etologia tutkii eläinten käyttäytymistä niiden luonnollisessa ympäristössä. Populaarietologialla tarkoitan tässä yhteydessä kirjallisuutta, jossa ihmisten käytöstä selitetään etologisesta eläintutkimuksesta peräisin olevilla käsitteillä ja teorioilla ilman, että väitteet pohjaavat ihmisten parissa tehtyyn tutkimukseen (vrt. ihmisetologia).

16. Käännetty saksankielisestä alkuteoksesta *Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression* (1963) vuonna 1966.

17. Annukka Sailo, *Hierarchies, Population Control, War. Debating Territorial Aggression in Behavioral Sciences (1965–75)*. Väitöskirja. Oulun yliopisto 2020, 37, 109. Vaikka suomeksi eläinten territoriaalisuudesta puhutaan yleensä reviirikäyttäytymisenä, käytän territoriaalisuus-termiä, koska se kuvaa paremmin myös ihmisen käyttäytymiseen liitetyjä merkityksiä ja on käytössä ympäristöpsykologiassa.

18. John F. McDonald, *Urban America. Growth, Crisis, and Rebirth*. M.E. Sharpe 2008, xv, xxi, 143, 149.

pungistumiskehitys oli näivettänyt kaupunkikeskustojen elinvoimaa kuitenkin jo vuosikymmenten ajan.

Vuonna 1920 yli puolet amerikkalaisista asui kaupungeissa, ja vuonna 1970 osuus oli kasvanut jo reilusti yli 70 prosenttiin, mutta kasvu perustui pitkälti esikaupunkien laajenemiseen. Mustien suuri muuttoaalto eteläisistä osavaltioista pohjoisen ja lännen teollisuuskaupunkeihin lisäsi mustan väestön määrää kaupunkikeskuksissa, mikä osaltaan kiihdytti valkoisen keskiluokan pakoa väljemmin rakennetuille esikaupunkialueille. Kehitys johti asuinalueiden entistä suurempaan eriytymiseen sekä lopulta kaupunkikeskustojen taloudelliseen ja sosiaaliseen kurjistumiseen sekä infrastruktuurin ja sosiaalipalveluiden rapistumiseen. Juopa kaupunkikeskustojen ja esikaupunkialueiden asukkaiden välillä vain kasvoi 1960-luvulla.¹⁹ Köyhyys ja ahtausta kulkivat siis 1960-luvun Yhdysvalloissa edelleen käsi kädessä, vaikka elintason nousu oli toki parantanut kau-

■ Kuva 1. Washington D.C. 8.4.1968. Sotilas seisoo vartioidessa kadulla, jonka rakennukset tuhoutuivat Martin Luther Kingin murhaa seuranneissa levottomuuksissa. Useimmat mellakat saivat välittömän sytykkeensä valkoisten poliisien ja värillisten asukkaiden välisestä konfliktista laajemman rakenteellisen diskriminaation ja segregaaation vaikuttaessa taustalla. Mellakoissa kuoli yhteensä 228 ihmistä, joista huomattava osa kolmessa isossa mellakassa Detroitissa ja Newarkissa (heinäkuu 1967) sekä Los Angelesissa (elokuu 1965). Kuvaaja: Warren K. Leffler. Lähde: The Library of Congress, LC-U9-18949-12.

punkien köyhien asumisoloja verrattuna 1800-luvun lopun äärimmäiseen kurjuuteen.

Keskellä rotumellakointia vuonna 1968 Presidentti Lyndon B. Johnson asetti komission tutkimaan väkivallan syitä ja ehkäisymahdollisuuksia. Se kuuli laajasti eri alojen asiantuntijoita etsiesään syitä mellakoinnille ja väkivallalle. Komission vuonna 1969 julkaisema loppuraportti luonnehti väkivaltaongelmaa erityisesti urbaaniksi

19. Steven A. Reich, *The Great Black Migration. A Historical Encyclopedia of the American Mosaic*. Greenwood 2014; Lisa Krissoff Boehm & Steven Hunt Corey, *America's Urban History*. Routledge 2015, 11, 13. Kaupunkien kasvusta eri puolilla Yhdysvaltoja, asuinalueiden segregaatista ja kehityksen taustatekijöistä, ks. myös McDonald 2008, erit. luvut 6 ja 7. Laajempi kehityskulku yhden kaupungin kautta tarkasteltuna, ks. esim. Thomas J. Sugrue, *The Origins of Urban Crisis. Race and Inequality in Postwar Detroit*. Princeton UP 2005.

ongelmaksi, joka suurelta osin johtui perusteluista epäoikeudenmukaisuuden kokemuksista eikä niinkään yksilöiden psykopatologioista. Torjuntakeinoihin kuuluivat muun muassa parempi sosiaalipolitiikka, työpaikkojen ja koulutuksen lisääminen sekä panostukset urbaanien ongelmien tutkimukseen.²⁰ Raportti sisälsi luvun myös ahtauden ja aggression yhteyksistä. Vaikka siinä summattiinkin Calhounin ja Lorenzin näkemyksiä ahtauden vahingollisuudesta, johtopäätös oli, että liikakansoitus ei ollut levottomuuksien juurisyy. Ahtaus lähinnä pahensi yhteiskunnalliseen vakauteen kohdistuvaa uhkaa, joka johtui siitä, että suurella väestöosalla ei ollut luottamusta tulevaisuuteen.²¹ Ahtauden aiempaa suorempi yhdistäminen aggressioon ja väkivaltaan ja toisaalta tarve toppuutella tämän kytköksen voimakkuutta on hyvä osoitus ahtauskeskustelun muuttumisesta.

Eläintutkimusten tulkinta

Eläintieteilijöiden keskuudessa vallitsi varsin laaja yksimielisyys siitä, että populaatiotiheyden kasvu aiheutti useilla eläinlajeilla voimistuvaa kilpailua rajallisista resursseista. Kilpailu puolestaan lisäsi usein aggressiivisuutta tai muuta epäsosiaalisena pidettyä käyttäytymistä. Ilmiön taustalla olevista mekanismeista ei kuitenkaan oltu yksimielisiä. Populaatioekologi Vero Copner Wynne-Edwards (1906–1997) korosti vuonna 1962 ilmestyneessä ja yhteiskuntatieteilijöidenkin keskuudessa paljon kiinnostusta herättäneessä tutkimuksessaan rituaalisen kilpailun, hierarkioiden ja territoriaalisuuden merkitystä populaatiokoon säätelyssä. Kirjan keskeisin viesti oli, että eläinten lisääntymisen ja lukumäärän tärkein rajoittava tekijä oli populaatiotiheys eikä suinkaan saatavilla oleva ravinto. Teos sai biologeilta ristiriitai-

sen vastaanoton, ja kritiikki kyseenalaisti muun muassa Wynne-Edwardsin käyttämän ryhmävalintateorian sekä hänen näkemyksensä territoriaalisuuden merkityksestä.²² Populaarietologit, erityisesti Robert Ardrey, levittivät kuitenkin Wynne-Edwardsin käsityksiä territoriaalisuuden voimasta ja sovelsivat niitä epäröimättä myös ihmisten käyttäytymiseen. Ardrey nosti territoriaalisuuden ihmisen ensisijaiseksi liikkeellepanevaksi voimaksi tavalla, jolle ei löytynyt vertailukohtaa eläinmaailmasta.²³

Biologit olivat sinänsä yksimielisiä siitä, että territoriaalista käyttäytymistä esiintyi monilla eläinlajeilla. Näkemykset käyttäytymismuodon tarkoituksesta ja mahdollisesta vaistonvaraisuudesta kuitenkin vaihtelivat. Varsin yleisesti katsottiin, että territoriaalisuuden tarkoitus oli varmistaa käytettävissä olevien resurssien optimaalinen hyödyntäminen. Erimielisiä oltiin sen sijaan esimerkiksi siitä, kuinka lujasti reviereistä kilpailtiin.²⁴ Vaikka jollain lajeilla vahvin uros sai parhaan ja suurimman reviirin, saattoi toisilla lajeilla territoriaalinen järjestelmä toimia molemminpuolisen välttelyn kautta ilman aggressiota ja konfliktia.²⁵

Ihmistieteilijöidenkin keskuudessa sai paljon huomiota saksalaisen etologin Paul Leyhausenin (1916–1998) erottelu absoluuttisen ja suhteellisen sosiaalisen hierarkian välillä. Leyhausen tutki kissojen käytöstä ja väitti, että territoriaalisten lajien kohdalla statukseltaan alempi yksilö pitää omaa reviiriään hallussaan myös ylempiä vastaan. Leyhausen kehui territoriaaliseen järjestelmään pohjaavaa suhteellista hierarkiaa huomattavan tasa-arvoiseksi sosiaalisen organisoitumisen muodoksi ja väitti jopa demokratian biologisten juurten olevan territoriaalisuudessa. Leyhausenin mukaan eläinyhdyskunnan päätyminen joko

20. L. Friedman (toim.) *Violence in America, vol. I. To Establish Justice, to Insure Domestic Tranquility. Final Report of the National Commission on the Causes and Prevention of Violence*. Chelsea House 1983 [1969]. Myös vuonna 1967 Johnson oli nimittänyt komission (ns. *Kerner Commission*) tutkimaan urbaanien levottomuuksien syitä.
21. George Morrison Carstairs, Overcrowding and Human Aggression. Teoksessa Hugh Graham & Ted Gurr (toim.) *Violence in America. Historical and Comparative Perspectives*. Bantam Books 1969, 751–764.
22. Vero C. Wynne-Edwards, *Animal Dispersion in Relation to Social Behaviour*. Oliver and Boyd 1962, erit. 4, 14–22; Mark E. Borrello, *Evolutionary Restraints. The Contentious History of Group Selection*. The University of Chicago Press 2010, 85–94.
23. Robert Ardrey, *The Territorial Imperative*. Kodansha America 1997 [1966].
24. Clarence Ray Carpenter, Territoriality. A Review of Concepts and Problems. Teoksessa Anne Roe, & George Gaylord Simpson (toim.) *Behavior and Evolution*. Yale University Press 1969 [1958], 224–250; Peter Klopfer, *Habitats and Territories. A Study of the Use of Space by Animals*. Basic Books 1969.
25. John Kaufmann, Is Territoriality Definable? Teoksessa Aristide Esser (toim.) *Behavior and Environment. The Use of Space by Animals and Man*. Plenum Press 1971, 38.

absoluuttiseen tai suhteellisen sosiaalisen hierarkian malliin riippui populaatiotiheydestä, ja niinpä hän varoittikin painokkaasti ihmiskuntaa väestökasvun tuhoisista seurauksista demokraatialle. Suhteellisen ja absoluuttisen hierarkian välistä jakoa kuvaava artikkeli vuodelta 1965 julkaistiin uudelleen ympäristöpsykologian ensimmäisessä oppikirjassa vuonna 1970.²⁶ Territoriaalisuuden ja ahtauden suhteesta tulikin yksi keskeinen, joskin kiistelty aihe erityisesti ympäristöpsykologisen ahtaustutkimuksen piirissä.

Vaikka eläintutkimukset vaikuttivat voimakkaasti 1960- ja 1970-lukujen ahtauspelkoihin, niiden tulokset eivät todellisuudessa olleet niin yksiselitteisiä kuin muiden alojen ja populaarikulttuurin tekemät yleistyksentantoivat ymmärtää. Tavallista oli, että ihmistieteilijät olettivat eläinten käytöksen muuttuvan automaattisesti sairaalloiseksi ahtauden vallitessa. Calhouninkaan mielestä populaatiotiheyden kasvu ei kuitenkaan ollut yksiselitteisen huono asia eikä ahtauden, lisääntyneen stressin ja haitallisen käytöksen välinen yhteys suora. Psykososiaaliset muuttajat vaikuttivat sekä ihmisten että eläinten tilallisiin tarpeisiin, ja kasvanut ahtausta sai jopa rotat omaksumaan uusia sosiaalisia rooleja. Calhoun yrittikin stimuloida rottien luovaa sopeutumista rottauniversumiensa paremmalla suunnittelulla. Tämä puoli Calhounin työstä ei näkynyt laajemmassa keskustelussa, vaikka jotkut psykologit ja arkkitehdit käyttivätkin Calhounin malleja kokeellisina pohjina paremmalle arkkitehtuurille.²⁷

Calhoun myös uskoi, että ihmiset pystyivät luomaan käsitteellisen tilan, joka oli irrallaan fyysisestä todellisuudesta. Hän arveli, että tämä kyky voisi ratkaista paitsi suuren osan liikakansoitusongelmaa myös luoda kilpailusta vapaan tasa-arvoisen utopian, jossa vallitsisi myötätunto.

Calhounin mielestä ihmiskunta oli jo matkalla kohti tätä päämäärää.²⁸ Pessimismia ihmiskunnan tulevaisuudesta ei siis voinut vyöryttää Calhounin lietsomaksi.

Ympäristöpsykologit ahtauskokemusta yksilöllistämässä

Tiheyden, ahtauden ja käyttäytymisen suhdetta teoretisoitiin monipuolisesti ja tutkittiin kokeellisesti ympäristöpsykologiassa, joka kehittyi 1960-luvun aikana omaksi tieteenalaksi. Ympäristöpsykologian keskiössä oli ihmisen käyttäytymisen sekä fyysisen ja sosiaalisen ympäristön välinen vuorovaikutus. Ala kehittyi pitkälti sosiaalipsykologian ja havaintopsykologian pohjalta. Ympäristöpsykologit kuitenkin pitivät näiden alojen laboratoriomenetelmiä keinotekoisina ja tutkimuskysymyksiä triviaaleina. Lisäksi he kritisoivat niiden tapaa sivuuttaa fyysisen ympäristön merkitys.²⁹ Vielä 1970-luvun lopulla ympäristöpsykologian teorioita ja metodeja kuvailtiin eklektisiksi, eikä alan selkeästä määrittelystä tai sen laajuudesta oltu yksimielisiä. Joidenkin mielestä ympäristöpsykologia oli psykologisesti orientoitunut monitieteisen ympäristön ja käyttäytymisen tutkimuksen alalaji.³⁰ Toiset laskivat ympäristöpsykologeihin myös arkkitehdit, antropologit, sosiologit ja maantieteilijät, jotka olivat kiinnostuneita ympäristön ja käyttäytymisen suhteesta.³¹ Poikkitieteellisyyden eetos olikin vahva.

Ahtausaihe sopi mainiosti sekä uuden tieteenalan fokukseen että sen tavoitteeseen keskittyä yhteiskunnallisesti merkityksellisiin aiheisiin ja ongelmiin. Aiheen tärkeys perusteltiin pitkälti eläintutkimuksen avulla, ja jotkut ympäristöpsykologit kiittivätkin eläintutkimusta inspiraation ja relevanttien tutkimuskysymysten tarjoamisesta.³² Etologiaa arvostettiin myös sille tyypillisen pitkäkestoista ja luonnollisessa ympä-

26. Paul Leyhausen, The Communal Organization of Solitary Mammals. Teoksessa Harold M. Proshansky, William H. Ittelson & Leanne G. Rivlin (toim.) *Environmental Psychology. Man and His Physical Setting*. Rinehart and Winston 1970, 183–195.

27. Ramsden 2011, 662, 671, 681–682, 687; Ramsden & Adams 2009, 777.

28. John B. Calhoun, Space and the Strategy of Life. Teoksessa A. H. Esser (toim.) *Behavior and Environment. The Use of Space by Animals and Man*. Plenum Press 1971, 383–385.

29. Harold Proshansky, Environmental Psychology and the Real World. *American Psychologist* 31 (1976), 303–310; Joachim Wohlwill, The Emerging Discipline of Environmental Psychology. *American Psychologist* 25 (1970), 303–312.

30. Daniel Stokols, Environmental Psychology. *Annual Review of Psychology* 29 (1978), 253–257.

31. Kenneth Craik, Environmental Psychology. *Annual Review of Psychology* 24 (1973), 403–422; Proshansky & Ittelson & Rivlin 1970, 6.

32. John Lawrence, Science and Sentiment. Overview of Research on Crowding and Human Behavior. *Psychological Bulletin* 81 (1974), 713.

X CONTENTS

Part Three. Individual Needs in the Organization of the Environment	169
16. Harold M. Proshansky, William H. Ittelson, and Leanne G. Rivlin. Freedom of Choice and Behavior in a Physical Setting	173
17. Paul Leyhausen. The Communal Organization of Solitary Mammals	183
18. John B. Calhoun. The Role of Space in Animal Sociology	195
19. René Dubos. The Social Environment	202
20. Aristide H. Esser, Amparo S. Chamberlain, Eliot D. Chapple, and Nathan S. Kline. Territoriality of Patients on a Research Ward	208
21. Mardi J. Horowitz, Donald F. Duff, and Lois O. Stratton. Personal Space and the Body-Buffer Zone	214
22. John C. Lilly. Mental Effects of Reduction of Ordinary Levels of Physical Stimuli on Intact, Healthy Persons	220
23. Irwin Altman and William W. Haythorn. The Ecology of Isolated Groups	226

ristössä tapahtuvaa havainnointia korostavan tutkimusasetelman vuoksi.³³ Kuitenkin valtaosa ympäristöpsykologeista torjui eläinanalogioiden merkityksen ihmisen käyttäytymisen selittämisessä, vaikka he 1970-luvun taitteessa viittasivat ahtautta käsittelevissä tutkimuksissaan lähes poikkeuksetta eläintutkimuksiin.³⁴ Voi sanoa, että ahtausaiheen parissa ympäristöpsykologit hyödynsivät eläintutkimuksesta nousseen huomioarvon oman tieteenalansa merkitystä rakentaessaan.³⁵

Erityisen suoraan popularisoidusta eläintutkimuksesta noussut hypoteesi oli ahtauden ja aggression välinen yhteys, jota muun muassa ympäristöpsykologi Jonathan L. Freedman kollegoineen alkoi kokeellisesti tutkia. Freedmanin tutkimusasetelmat olivat varsin keinotekoisia, mutta kokeista saadut epäyhtenäiset tulokset olivat osaltaan merkittävässä asemassa ahtauspelkojen kesyttämässä. Freedman itse summasi, etteivät ihmiset osoita territoriaalisuutta reagoimalla aggressiivisesti tilan puutteeseen. Tämä oli suora tyrmäys populaarietologien väitteille.

■ Kuva 2. Tekstikirja vuodelta 1970 osaltaan osoittaa ympäristöpsykologien kiinnostuksen eläintieteilijöiden tutkimusta kohtaan. Onkin yllättävää, että useimmat ympäristöpsykologit korostivat ihmisten ja eläinten ahtauskokemusten perustavanlaatuaista eroavaisuutta. Lähde: Proshansky et al., 1970.

Freedmanin mukaan ahtaudella ei ollut yleisesti negatiivisia seurauksia. Sen sijaan Freedmanin mielestä ahtaus lisäsi sekä positiivisten että negatiivisten reaktioiden intensiteettiä.³⁶

Freedman käytti kokeissaan ahtaus-termiä (*crowding*) fyysisenä suureena, synonyymina korkealle tiheydelle (*density*). Useimpien ympäristöpsykologien mielestä korkea tiheys oli kuitenkin neutraali suure, kun taas ahtaus viittasi epämieluisaan subjektiiviseen kokemukseen. Esimerkiksi Daniel Stokolsin (1948–) mukaan tilallinen rajoite oli välttämätön mutta ei riittävä ehto ahtauden kokemiseen, joka riippui erilaisista sosiaalisista, persoonaan liittyvistä ja tilanne-

33. Proshansky 1976, 306.

34. Esim. Harold M. Proshansky, William H. Ittelson & Leanne G. Rivlin, Freedom of Choice and Behavior in a Physical Setting. Teoksessa Harold M. Proshansky, William H. Ittelson & Leanne G. Rivlin (toim.) *Environmental Psychology. Man and his Physical Setting*. Rinehart and Winston 1970, 179. Tarkemmin tästä ristiriidasta, ks. Annukka Sailo, Contesting the "Territorial Aggression Thesis" in *Environmental Psychology*, ca. 1965–1980. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 54 (2018), 198–214.

35. Toisen, "tieteellisemmän" tieteenalan auktoriteetin hyödyntämisestä oman tutkimuksen perustelemisessa, ks. Marga Vicedo, *On the Nature and Nurture of Love*. The University of Chicago Press 2013, 87, 92.

36. Jonathan L. Freedman, *Crowding and Human Behavior*. Freeman and co. 1975, vii, 105. Useimmissa Freedmanin ja kollegoidensa kokeissa koehenkilöt laitettiin lyhytaikaisesti tekemään erilaisia asioita erikokoisissa tiloissa ja heidän reaktioitaan mitattiin.

kohtaisista tekijöistä.³⁷ Tiheyttäkin käsitteellistettiin kuitenkin monin eri tavoin. Arkkitehti Amos Rapoport (1929–) teki eron fyysisen (*physical*) ja havaitun (*perceived*) tiheyden välillä, joista jälkimmäinen perustui yksilön tapaan arvottaa tiheyttä.³⁸ Eroa tehtiin myös tilallisen (*spatial*) ja sosiaalisen (*social*) tiheyden välillä, joista edellinen viittasi käytössä olevan tilan määrään henkilöä kohden ja jälkimmäinen ihmisten kokonaismäärään tilassa.³⁹ Monet alkoivat pitää ihmisten kokonaismäärää merkityksellisempänä ahtauden kokemuksen kannalta kuin fyysisen tilan vähyyttä sinänsä. Tärkeä oli myös erottelu alueellisen väestötiheyden (*areal density*) ja asumisahtauden (*in-dwelling density*) välillä.⁴⁰

1970-luvun alussa monet ympäristöpsykologit vielä valittelivat vähäistä tutkimustietoa ahtauden vaikutuksesta ihmisen käyttäytymiseen. He kritisoivat lehdistössä rehottavaa spekulointia ahtauden aiheuttamista ongelmista, jotka ulotuivat fyysisistä ja psyykkisistä sairauksista alkoholismiin, huumeriippuvuuteen, rikollisuuteen ja mellakointiin.⁴¹ 1970-luvun lopun katsausartikkeleissa kiiteltiin jo ahtauden teoreettisia analyysejä huolimatta siitä, ettei yhtenäistä teoriaa ollut kehitetty.⁴²

1970-luvun mittaan kävi selväksi, että ympäristöpsykologit pyrkivät kesyttämään ahtauserongelman kiistämällä sen massiivisuuden ja hakemalla siihen ratkaisuja. He torjuivat ajatuksen, että korkea tiheys tai fyysinen ahtaus saivat väistämättä negatiivisia seurauksia. Ympäristöpsykologit pitivät kuitenkin ahtauden kokemusta potentiaalisesti vahingollisena. He katsoivatkin tehtäväkseen löytää ne muuttujat, jotka korkean tiheyden vallitessa aiheuttavat ahtauserokemuksen. Lisäksi oli löydettävä keinot, joilla vaikuttaa näihin muuttujiin.

Jo 1960-luvulla vaikutusvaltainen antropologi Edward T. Hall (1914–2009) oli painottanut kulttuuristen tekijöiden vaikutusta ihmisten tilallisiin tarpeisiin ja siten myös ahtauden kokemiseen. Hallin mukaan esimerkiksi kahden henkilön välisessä optimaalisena pidetyssä etäisyydessä ja mieltymyksissä asuntojen ja huoneiden koon suhteen oli paljon puhtaasti kulttuurilla selitettäviä eroja.⁴³ Kulttuurin lisäksi ahtauden kokemukseen vaikuttivat ympäristöpsykologien mielestä muun muassa tottumus, ihmisten keskinäinen tuttuus ja vuorovaikutus, tilassa harjoitettavan toiminnan laatu, yksilöiden persoonallisuuspiirteet ja psykologinen mielentila, kognitiiviset tekijät sekä tilan arkkitehtuuri.⁴⁴

Negatiivisen ahtauserokemuksen torjumiseksi ympäristöpsykologit tarjosivat lähinnä kahdenlaisia ratkaisuja. Ensinnäkin useimpien mielestä oli mahdollista oppia käyttämään tilaa ja säätelemään sosiaalisia kontakteja paremmin, mikä vähentäisi ahtauden tunnetta tai helpottaisi siihen sopeutumista. Ahtaissa tiloissa oleva ryhmä saattoi organisoitua uudella tavalla ja muuttaa toimintatapojaan. Toiseksi arkkitehtuurissa ja suunnittelussa voitaisiin ottaa ihmisen tilalliset tarpeet paremmin huomioon, mikä mahdollistaisi suuremman yksityisyyden ja kontrollin tunteen ahtaissakin tiloissa ja siten helpottaisi ahtauserokemusta.⁴⁵ Yksinkertaisimmillaan tämä tarkoitti tilan jakamista siten, että havainnot muista ihmisistä ja ei-toivotut sosiaaliset kontaktit vähenisivät.⁴⁶

Keskeiseksi tekijäksi negatiivisten ahtauserokemusten torjunnassa ympäristöpsykologit nostivat mahdollisuuden kontrolloida ympäristöä, vuorovaikutusta sekä omaa ja muiden toimintaa. Vaikka teoreettisissa malleissa oli jonkin verran eroja, ahtauserokemusta pidet-

37. Daniel Stokols, On the Distinction between Density and Crowding. *Psychological Review* 79 (1972), 275–277.

38. Amos Rapoport, Toward a Redefinition of Density. *Environment and Behavior* 7 (1975), 133–158.

39. Chalsa Loo, The Effects of Spatial Density on the Social Behavior of Children. *Journal of Applied Social Psychology* 2 (1972), 372–381.

40. Steven Zlotnick & Irvin Altman, Crowding and Human Behavior. Teoksessa Joachim F. Wohlwill & Daniel H. Carson (toim.) *Environment and the Social Sciences. Perspectives and Applications*. American Psychological Association 1972, 50–53.

41. Craik 1973, 409; Zlotnick & Altman 1972, 45, 48–50.

42. Julian Edney, Theories of Human Crowding. A Review. *Environment and Planning A* 9 (1977), 1211; Stokols 1978, 272.

43. Edward Hall, *The Hidden Dimension*. The Bodley Head 1969 [1966].

44. Melko kattavasti näistä, ks. esim. Daniel Stokols, A Social Psychological Model of Human Crowding Phenomena. *Journal of the American Institute of Planners* 38 (1972), 72–83. Kaikki ympäristöpsykologit eivät kuitenkaan jakaneet juuri Stokolsin näkemystä.

45. Esim. Zlotnick & Altman 1972, 54–56.

46. J. A. Desor, Toward a Psychological Theory of Crowding. *Journal of Personality and Social Psychology* 21 (1972), 79–83.

tiin yleisesti epämiellyttävänä ylikuormitus- tai stressitilana, johon liittyi jonkinlaista kontrollin menetystä. Harold Proshansky (1920–1990) kollegoineen korosti negatiivisia seurauksia tilanteessa, jossa muiden läsnäolo esti jotakuta tekevästä haluamista asioita.⁴⁷

Ehkä vaikutusvaltaisain käsitteellinen analyysi oli Irvin Altmanin (1930–) malli, joka satoi yksityisyyden (*privacy*), ahtauden, henkilökohtaisen tilan (*personal space*) ja territoriaalisuuden yhteen. Altmanille henkilökohtainen tila ja territoriaalisuus olivat säätelymekanismeja, joiden tarkoitus oli auttaa saavuttamaan tasapainotila toivotun ja todellisen yksityisyyden välillä. Ahtaus oli yksinkertaisesti kokemus, joka syntyi, kun tarve yksityisyyden ylitti mahdollisuudet sen saavuttamiseen.⁴⁸ Merkittävää on, että territoriaalisuudesta tuli tässä mallissa keino, jolla yksilö saattoi säädellä kommunikaatiota ja vuorovaikutusta. Vuosikymmenen lopulla territoriaalisuus liitettiin usein myös paikkaidentiteettiin.⁴⁹ Ympäristöpsykologit siis torjuivat selkeästi populaarietologien levittämän ajatuksen, että territoriaalisuus oli keskeinen syy ahtauden negatiivisiin seurauksiin.

Mahdollisuus kontrolloida omaa ympäristöä ja säädellä suhdetta muihin ihmisiin oli keskeisellä sijalla ympäristöpsykologien ahtauspohdintoissa. Useimmat heistä eivät kuitenkaan käsitelleet valtasuhteita näiden mahdollisuuksien taustalla tai puuttuneet yhteiskunnallisen epätasa-arvon kysymyksiin. Ahtauden ja kontrollin käsittely jäi pääosin yksilön ja pienryhmän tasolle, ja analyysi keskittyi huomattavan paljon juuri yksilöiden ominaisuuksiin ja toimintaan, vaikka ympäristöpsykologit olivat asettaneet tavoitteekseen yhteiskunnallisen vaikuttavuuden. Sosiologit lähestyivät kysymystä koko yhteiskunnan tasolla, mutta he eivät huomioineet ympäristöpsykologien tutkimusta näiden toivomalla tavalla.

Kaupunkisosiologit ahtausongelman politisoijina ja lopullisina kesyttäjinä

Sosiologiassa oli jo vuosikymmeniä kiinnitetty huomiota ahtauden vahingollisuuteen, mutta 1970-luvulla tieteenalan edustajat vastustivat voimakkaimmin ahtauspelkoja. Yksi keskeinen syy oli tarve torjua julkisuudessa vellovat hurjat kauhuskenaariot.⁵⁰ Toinen tavoite oli kiinnittää huomio sinne, missä sairauksien, sosiaalisten ongelmien ja yhteiskunnallisen levottomuuden syyt useimpien sosiologien mielestä todellisudessa olivat, eli epätasa-arvoon, syrjintään ja segregatioon. Sosiologit Claude Fischer (1948–), Mark Baldassare (1951–) ja Richard Ofshe (1941–) argumentoivat, että vaikka ahtaudella olisikin joitain vahingollisia seurauksia ihmisille, ne olivat lähes merkityksettömiä verrattuna sosioekonomisen aseman, rodun tai sukupuolen vaikutuksiin. Myös kaupunkisuunnittelussa ja arkkitehtuurissa pitäisi huomio kiinnittää ahtauden sijaan mainittuihin kysymyksiin.⁵¹

Sosiologit olivat tutkineet ahtauden vaikutuksia sosiaalisiin ja terveydellisiin ongelmiin hyödyntäen aineistoja, jotka perustuivat suuriin väestötilastoihin. Aineistot olivat osoittaneet korrelaatioita asukastiheyden ja sairauksien sekä sosiaalisten ongelmien välillä.⁵² Kausaalisuhteesta näiden välillä ei kuitenkaan ollut vakuuttavaa näyttöä – eikä vähiten siksi, että ahtaus ja heikko sosiaalinen asema esiintyivät usein yhdessä. 1960-luvulla väestöpohjaiset tutkimukset kehittyivät siten, että tilastoaineistoja ruvettiin vakioimaan sosioekonomisten muuttujien suhteen. Eräässä tutkimuksessa analysoitiin asukastiheyden suhdetta lapsikuolleisuuteen, kokonaiskuolleisuuteen, tuberkuloositapausten määrään sekä sosiaaliturvan käyttämiseen Chicagossa. Suoraan alueellisesti tarkasteltuna kaikki muut muuttajat paitsi kokonaiskuolleisuus näyttivät korreloivan tiheyden kanssa. Kun luvut vakioitiin sosioekonomisen aseman, asumisen

47. Proshansky & Ittelson & Rivlin 1970.

48. Irvin Altman, *The Environment and Social Behavior. Privacy, Personal Space, Territory, Crowding*. Wadsworth Publishing Company 1975.

49. Harold Proshansky, The City and Self-identity. *Environment and Behavior* 10 (1978), 147–169.

50. Claude Fisher & Mark Baldassare, How Far from the Madding Crowd? *New Society* 32 (1975), 531–533.

51. Claude Fisher, Mark Baldassare & Richard Ofshe, Crowding Studies and Urban Life. *Journal of the American Institute of Planners* 41 (1975), 406–418. Ks. myös esim. Robert Mitchell, Misconceptions about Man-Made Space. In Partial Defense of High-Density Housing. *The Family Coordinator* 1 (1974), 51–56.

52. Lyhyt katsaus näihin tutkimuksiin, ks. A.R. Gillis, Population Density and Social Pathology. The Case of Building Type, Social Allowance and Juvenile Delinquency. *Social Forces* 53 (1974), 307.

laadun ja maahanmuuton suhteen, tiheydellä ei ollut vaikutusta useimpiin muuttajiin, ja lisäksi tuberkuloosiluku korreloi negatiivisesti tiheyden kanssa.⁵³ 1970-luvulla sosiologiset tilastotutkimukset lähtökohtaisesti kontrolloivat tulojen, koulutuksen ja sosioekonomisen statuksen suhteen. Näiden tutkimusten valossa näytti siltä, että ahtaudella ei juurikaan ollut vaikutusta erilaisiin negatiivisiin ilmiöihin erillään sosioekonomisista muuttajista.⁵⁴

Vaikka sosiologit vaativat kaupunkien kunnanpalautusta ja torjuivat ahtauspelkoja, he nostivat tärkeään asemaan yhden ympäristöpsykologienkin tunnistaman erottelun: asumisahtauden ja alueellisen asukastiheyden eron. Jotkut sosiologien tutkimukset näyttivät osoittavan, että nimenomaan alueellinen asukastiheys olisi haitallista.⁵⁵ Tavallisempaa oli kuitenkin todeta, että näyttö tuki asumisahtauden haitallisuutta joko suuremmassa⁵⁶ tai vähäisemmässä määrin.⁵⁷ Asumisahtauden haitallisuutta kommentoivat tutkimukset kiistivät samalla korkean asukastiheyden merkityksen. Moni sosiologi myös korosti asumisahtauden merkityksen vähäisyyttä verrattuna sosioekonomisen aseman vaikutukseen.⁵⁸

Kiivaimmin ahtauspelkoja torjuvat sosiologit yhdistivät esitetyt huolet yleiseen ja perusteetomaan kaupunkivastaisuuteen. Heidän mielestään ei ollut olemassa mitään merkkejä siitä, että kaupunkilaiset olisivat sen ”stressaantuneempia, häiriintyneempiä, vieraantuneempia tai onnettomampia kuin maalla asuvat.”⁵⁹ Kaupunkielämän puolustamisessa he liittyivät pitkään perinteeseen, joka oli elänyt kritiikin rinnalla ja puolustanut kaupungin positiivisia puolia. Tämän tulkintaperinteen mukaan ihmisten kokoontuminen

yhteen kaupungeissa mahdollisti paitsi työnjaon, innovaatiot ja instituutioiden kehittymisen, myös luovuuden, liberaalin ajattelun ja sivistyksen. Yllättäviä ja sattumanvaraisia kontakteja tuntemattomien kanssa ei pidettykään stressin aiheuttajina, vaan niissä piili kaupunkielämän viehätys ja elinvoima. Tämä tulkinta oli saanut paljon näkyvyyttä erityisesti Jane Jacobsin (1916–2006) julkaistua kirjansa *The Death and Life of Great American Cities* (1961). Kuten oli tyypillistä myös 1970-luvun sosiologeille, Jacobs puolusti asuinalueiden tiivistä mutta katsoi asumisahtauden olevan potentiaalisesti vahingollista.⁶⁰

Kaupunkisosiologiensa mielestä ahtausongelmaa ei voinut ratkaista paremmalla arkkitehtuurilla ja suunnittelulla, mutta toisaalta mitään yleisesti ratkaisua vaativaa ongelmaa ei heidän mielestään ollut olemassa. Baldassare syytti ympäristöpsykologeja jopa suunnitteludeterminismistä,⁶¹ mutta syytökset olivat jossain määrin epärealistisia. Kuten aiemmin osoitin, ympäristöpsykologit eivät suinkaan nähneet ahtausongelmaa mustavalkoisesti tai etsineet vain suunnitteluratkaisuja. Lisäksi esimerkiksi Fischer ja Baldassare itsekin arvioivat, että niin kulttuurilla, sosiaalisella tilanteella kuin arkkitehtuurillakin oli merkitystä ahtauden kokemukselle pelkän numeerisen tiheyden sijaan.⁶²

Sosiologit luottivat vielä ympäristöpsykologeja enemmän ihmisen kykyyn sopeutua ahtaisiin oloihin. Silti Baldassarenkin mielestä ahtaus saattoi laskea niiden hyvinvointia, joilta puuttui sopeutumiskykyä ja jotka kokivat, ettei heillä ollut kylliksi mahdollisuutta kontrolloida käytettävissä olevaa tilaa. Tällaisia ryhmiä olivat esimerkiksi lapset, psyykkisesti sairaat, köyhät ja muuten heikot ja voimattomat. Baldassare arveli, että

53. Halliman H. Winsborough, The Social Consequences of High Population Density. *Law and Contemporary Problems* 30 (1965), 120–126.

54. Sandra Kirmeyer, Urban Density and Pathology. A Review of Research. *Environment and Behavior* 2 (1978), 259, 264.

55. Esim. Robert Schmitt, Density, Health, and Social Disorganization. *Journal of the American Institute of Planners* 32 (1966), 38–40; Leo Levy & Allen Herzog, Effects of Population Density and Crowding on Health and Social Adaptation in the Netherlands. *Journal of Health and Social Behavior* 15 (1974), 228–240.

56. Omer Galle, Walter Gove & Miller McPherson, Population Density and Pathology. What are the Relations for Man? *Science* 176 (1972), 23–30.

57. Esim. Alan Booth & David Johnson, The Effect of Crowding on Child Health and Development. *The American Behavioral Scientist* 18 (1975), 736–749; Stephen Webb & John Collette, Urban Ecological and Household Correlates of Stress-Alleviative Drug Use. *American Behavioral Scientist*, 18 (1975), 750–770.

58. Esim Booth & Johnson 1975, 746.

59. Claude Fischer, *The Urban Experience*. Jovanovich 1976, 176–177.

60. Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*. Vintage 1961.

61. Mark Baldassare, *Residential Crowding in Urban America*. University of California Press 1979, 30.

62. Fischer, Baldassare, & Ofshe 1975, 415.

naisten oli roolinsa vuoksi vaikeampi lähteä kotoa muualle, minkä vuoksi asumisahtaus vaikutti heihin enemmän kuin miehiin. Hän korostikin matalan statuksen ja tilan puutteen yhteisvaikutusta.⁶³

Valtaosa käytännön suunnitteluratkaisuista, joita psykologisesti orientoituneet arkkitehdit tarjosivat negatiivisten ahtauden kokemusten selättämiseksi, liittyivät opiskelija-asuntoloihin sekä vankiloihin ja mielisairaaloihin. Historioitsija Edmund Ramsden kutsuu niitä ”urbaaneiksi laboratorioiksi,” jotka mahdollistivat tilan manipuloinnin, täsmällisyyden ja toistettavuuden.⁶⁴ Esimerkiksi erään asuntolatutkimuksen tulos oli, että opiskelijoiden havainnoilla huoneen koosta ei ollut suoraa yhteyttä ahtauden kokemukseen. Päivänvalo saavia huoneita pidettiin vähemmän ahtaina, vaikka niitä ei arvioitu muita isommiksi.⁶⁵ Tutkimukset toistivat monia melko yleisluonteisia arvioita ja suosituksia, kuten että pitkiä käytäviä tuli välttää ja tilat suunnitella niin, että asukkaiden olisi mahdollisimman helppoa säädellä vuorovaikutusta ja yksityisyyttään. Asuntolatutkimuksen tuloksista tehtiin varovaisia johtopäätöksiä myös laajempaan asuinalueiden suunnitteluun.⁶⁶

Suunnitteluehdotukset, jotka pyrkivät torjumaan kielteisiä kokemuksia ahtaudesta, eivät siis väittäneet, että ahtaus – tai vielä vähemmän numeerisesti mitattava fyysinen tiheys – olisi yksiselitteisesti haitallista. Ahtauden ja yhteiskunnallisen epätasa-arvon moniulotteisia yhteyksiä ne eivät kuitenkaan myöskään pyrkinet purkamaan. Vuosikymmeniä kaupunkisuunnittelun ihanteena pidetty väljyys ja ahtauden välttely oli monien sosiologien mielestä toiminut valkoisen keskiluokan ehdoilla ja sosioekonomisesti heikommassa asemassa olevien intressejä vastaan.

Eriyisesti 1950-luvun aikana toteutetut suuret uudisrakentamishankkeet (*urban renewal*), jotka tähtäsivät köyhien asuinolojen parantamiseen, olivat monella tapaa epäonnistuneita. Hankkeiden tarkoitus oli ollut raivata epäterveitä slummeja tilavampien asuntojen tieltä, mutta samalla ne olivat tuhonneet toimivia yhteisöjä ja asukkaidensa positiivisia pitämiä ympäristöjä. Monet sosiologit olivat kritisoineet näitä hankkeita jo 1960-luvun taitteessa.⁶⁷

Asumista koskevat tilaankin liittyvät minimi-standardit olivat olleet jossain määrin turvaamassa myös köyhien vuokra-asujien tilannetta. Kuitenkin esimerkiksi Amerikan kansanterveysyhdistyksen 1900-luvun puolivälissä antamat esikaupunkirakentamiseen kannustavat suositukset olivat olleet korostetun keskiluokkaisia ja tukeneet asuinalueiden välistä eriytymiskehitystä. Rotuun perustuvan segregaaion yhdistys tuomitsi vasta vuonna 1968.⁶⁸ 1970-luvulla monet sosiologit siis uskoivat, että suunnitteluihanteet, joissa demonisoitiin ahtautta, palvelivat ensisijaisesti vauraamman väestöosan intressejä. Tärkeämpää olisi ollut kiinnittää huomiota kokonaisten asuinalueiden suunnitteluun siten, että kaikilla oli pääsy tärkeisiin resursseihin.⁶⁹ Esimerkiksi autoilua suosiva väljä kaupunkirakenne lisäsi eriarvoisuutta ja jätti suuren osan väestöstä ulkopuoliseksi.⁷⁰

Johtopäätökset

Kun kaupunkikeskustojen väkijoukot 1960-luvulla mellakoivat, moni ajatteli todistavansa ahtauden ja turmelevan kaupunkiympäristön vahingollisia seurauksia. Kaupunkisosiologit kuitenkin etsivät syytä mellakointiin ja muihin urbaaneihin ongelmiin ennen kaikkea yhteiskunnallisesta

63. Baldassare 1979, 13, 35, 184.

64. Ramsden 2011, 663.

65. Allen Schiffenbauer et al., The Relationship Between Density and Crowding. Some Architectural Modifiers. *Environment and Behavior* 9 (1977), 3–14.

66. Reuben Baron & David Mandel, Toward an Ecological Model of Density Effects in Dormitory Settings. Teoksessa Andrew Baum & Yakov Epstein (toim.) *Human Response to Crowding*. Lawrence Erlbaum Assoc. 1978, 303–324; Glenn Davis, Designing for Residential Density. Teoksessa Andrew Baum & Yakov Epstein (toim.) *Human Response to Crowding*. Lawrence Erlbaum Assoc. 1978, 353–369; Andrew Baum & Glenn Davis, Reducing the Stress of High-density Living. An Architectural Intervention. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38 (1980), 471–481.

67. Christian Topalov, “Traditional Working-Class Neighborhoods?” An Inquiry into the Emergence of a Sociological Model in the 1950s and 1960s. *Osiris* 18 (2003), 212–233.

68. Russ Lopez, Public Health and Urban Planning. Intertwined Histories. Teoksessa Kartsten Jørgensen et al. (toim.) *The Routledge Handbook of Planning History*. Routledge 2017, 369–372.

69. Esim. Mitchell 1974, 55–56.

70. K. Schaeffer & Elliott Scar, *Access for All*. Penguin 1975.

epätasa-arvosta. Baldassare väitti, että kun huomio kiinnitettiin ahtauteen, haettiin lähinnä epäyhteiskunnallista selitystä yhteiskunnallisille ongelmille.⁷¹

Ennen 1960-luvun lopulla alkanutta intensiivisemmän ahtaustutkimuksen kautta ahtaus oli nähty paitsi potentiaalisena uhkana kaikille siitä kärsiville, myös todellisena ongelmana, josta köyhä väestö kärsi pienten asuntojen ja liian tiiviisti rakennettujen asuinalueiden vuoksi. 1970-luvulla aiheeseen voimakkaasti kantaa ottaneet sosiologit ajattelivat pikemminkin, että köyhyyden ja syrjinnän aiheuttamat negatiiviset vaikutukset saattoivat pahentua ahtauden vuoksi. Heidän mielestään ei kuitenkaan ensisijaisesti pitänyt lähteä korjaamaan ahtausongelmaa, vaan tuli puuttua epätasa-arvoisiin rakenteisiin ongelmien taustalla. Kaupunkitilan monisyinen alueellinen ja ryhmien välinen eriytyminen oli suurempi ongelma kuin asukastiheys tai ahtaus. Tasa-arvoa ja hyvinvointia voitaisiin lisätä, jos huomio siirtyisi keskiluokkaisista väljyyshanteista esimerkiksi palveluiden saavutettavuuteen. Eriarvoisuuden käsite saikin 1970-luvulla uudenlaista tilallista sisältöä.

■ Kuva 3. Iltaruuhkaa Pittsburghissa Pennsylvaniassa toukokuussa 1973. Elintason nousu, moottoriteiden rakentaminen ja yksityisautoilun lisääntyminen olivat osaltaan mahdollistaneet nopean esikaupungistumiskehityksen. Kuvaaja: John L. Alexandrowicz. Lähde: NARA, 557229.

Ahtautta myös käsitteellistettiin 1970-luvulla uudella tavalla. Ympäristöpsykologien mielestä sillä oli vain vähäinen yhteys käytettävissä olevan fyysisen tilan määrään. Vaikka ympäristöpsykologit eivät kurottaneet Calhounin hahmottelemaan abstraktiin ja mystiseen käsitteelliseen tilaan, korostui ahtauden määrittelyssä tilan subjektiivinen kokemus ja yksilölliset sopeutumismekanismi. Keskeiseksi tavoitteeksi nousi mahdollisuus yksityisyyteen ja sosiaalisten kontaktien kontrollointiin. Sosiologeista poiketen ympäristöpsykologit korostivat yksilöön ja pienryhmiin kiinnittyneitä muuttujia, jotka eivät olleet suoraan sidoksissa yhteiskunnalliseen tasa-arvoon tai epätasa-arvoon. Lisäksi tilojen arkkitehtuuri sai paljon huomiota.

71. Baldassare 1979, 6–7.

Vuosikymmenien ajan kaupunkisuunnittelussa oli pidetty itsestäänselvyytensä, että ahtaus oli vahingollista. Voi väittää, että intensiivisen tieteellisen kiinnostuksen ja tutkimuksen seurauksena ahtauspelot laimentuivat 1970-luvun aikana. Vaikka vaikutussuhde ei ole yksiselitteinen, pelkojen hälveneminen lienee osaltaan ollut mahdollistamassa kaupunkisuunnittelun ihanteiden muuttumisen tiivistä kaupunkirakennetta suosivaksi 1980-luvulta alkaen. Nyt myös samat voimat, jotka olivat lisänneet 1960-luvun ahtauspelkoja – huoli ekologisesta kestävydestä ja ympäristön tilasta – kannustivat katsomaan ti-

vistä kaupunkirakennetta uudesta positiivisemmasta näkökulmasta.

Tutkimus on toteutettu RECIPE (Vastustuskykyinen kaupunki. Kaupunkisuunnittelu pandemioiden ennaltaehkäisyvälineenä) -hankkeessa, jota rahoittaa Suomen Akatemian yhteydessä toimiva strategisen tutkimuksen neuvosto.

FT **Annukka Sailo** työskentelee tieteiden ja aatteiden historian tutkijatohtorina Oulun yliopistossa.

Sähköposti: annukka.sailo@oulu.fi